
ІНКЛЮЗІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стеблюк С. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-557-0-45>

ВСТУП

Педагогічна освіта в Україні зорієнтована на євроінтеграційні процеси, що забезпечують її інноваційний розвиток та спрямованість на формування особистості з якісно новими цінностями. Про це свідчить удосконалена нормативно-законодавча база: Закони України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та ін.; Постанови Кабінету Міністрів України, Накази та Листи Міністерства освіти і науки України. Зосередимо увагу на тих документах, що знаходяться у центрі нашого дослідження. Студіювання нормативної бази дало можливість визначити ключові питання, що стосуються розвитку інклюзивної освіти в Україні. Зокрема, увага зацентована на базових поняттях, з-поміж яких: інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей; особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту; інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників¹.

Чітко сформульовано склад команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами (далі ООП): постійні й залучені фахівці та їх функції. Окрім того, визначено

¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

принципи їх діяльності та завдання². Супровід дитини з ООП в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти, у дошкільному в тому числі, здійснюється асистентом учителя/вихователя, який забезпечує розвиток ключових та предметних компетентностей, що є важливим чинником у становленні сучасної педагогічної освіти. Алгоритм зарахування визначений Порядком організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти³. Їх спільна робота з Інклюзивно-ресурсними центрами передбачає залучення дітей різної вікової категорії до одержання знань відповідно до адаптованого чи модифікованого змісту програми.

На розвиток інклюзії спрямовано низку Листів й Наказів Міністерства освіти та науки України: Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушенням мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп⁴; Про роботу Інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану⁵ та ін. Нормативно-розпорядчі документи забезпечать реалізацію Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 р., в якій підкреслено, що парадигма сучасної української освіти передбачає відхід від медичної та перехід до біопсихосоціальної моделі сприйняття людини⁶. Вказано етапи реалізації Національної стратегії. Здійснений нами аналіз окремих документів засвідчує європейський погляд вітчизняної освіти на розвиток інклюзії, враховуючи національні традиції та педагогічні здобутки.

² Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>

³ Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organi-a957>

⁴ Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушенням мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/929/92946/66d8500f5d232894940546.pdf>

⁵ Про роботу Інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86391/

⁶ Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

1. Теоретичні основи розвитку інклюзивної освіти в Україні

В останні роки активізувалися наукові розвідки щодо підходів у навчанні, вихованні дітей з ООП. Г. Блеч, С. Трикоз аналізують показники психічного розвитку дитини, спеціальні методи та прийоми навчання й виховання її у закладах освіти. Ними розроблено поради батькам про розвиток дитини у повсякденному житті, врегулювання її емоційно-вольової сфери. За дослідженням авторів, у дитини з інтелектуальними порушеннями мають місце труднощі в аналізі й синтезі, спостерігається несформованість пізнавальних процесів, здатності до контролю за власною поведінкою та емоціями, відсутність необхідного обсягу знань і уявлень про навколишній світ⁷.

Н. Горішна узагальнила діагностичний інструментарій у вивченні порушень інтелектуального розвитку, подала коротку характеристику ступенів порушень, вказала на роль Інклюзивно-ресурсних центрів у комплексній оцінці розвитку дитини⁸.

Специфіка інклюзивного навчання, організаційні умови роботи асистента вчителя, моделі співпраці вчителя та асистента вчителя розкриті у дослідженнях А. Колупаєвої. У навчально-методичному посібнику⁹ ученими (А. Колупаєва, О. Таранченко) з'ясовано зміст низки питань, з-поміж яких: технологізаційні кластери інклюзивної освіти, функціонал оцінювання в педагогічній практиці, допоміжні засоби та технології у процесі навчання та супроводу дітей з ООП та ін. Нами сфокусована увага на дослідженнях щодо роботи із дітьми з ООП в умовах війни та завданнях команди супроводу у період повоєнної відбудови. Зокрема, зазначається, що психолого-педагогічний супровід передбачає, перш за все, співробітництво: аналіз, рефлексію, дій, необхідних для подолання проблем й труднощів, що виникли, виявлення та опертя на власні унікальні якості дитини. Зважаючи на діяльнісно-змістові аспекти, ППС варто розглядати як комплексну технологію, яка передбачає підтримку, першочергово, психологічно-соціальну; допомогу у навчанні дитині з метою актуалізації її потенційних можливостей та подальшої дієвої соціалізації¹⁰.

У підручнику А. Михальського, Е. Жигульової, Ю. Михальської описано категорії дітей із психофізичними порушеннями, причини їх

⁷ Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.

⁸ Горішна Н., Майчук О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. *Social Work and Education*, Vol. 8, No. 4., 2021. С. 528-539.

⁹ Колупаєва А.А., Таранченко О.М. (2023). Інклюзія: покроково для педагогів: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ, 2023. 232 с.

¹⁰ Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими освітніми потребами: навчання та супровід у період повоєнної відбудови: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ, 2023. С.132

виникнення, здоров'язберігаючі технології, що застосовуються у процесі навчання дітей, зокрема, з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату, порушеннями інтелектуального розвитку; систематизовано словник термінів. Авторами визначено компоненти здоров'язберігаючих технологій¹¹:

- Аксіологічний: усвідомлення учнями високої цінності свого здоров'я, переконаності в необхідності вести ЗСЖ.

- Гносеологічний: набуття необхідних для здоров'язбереження знань і умінь, пізнання себе, своїх здібностей і можливостей, ознайомлення з різними методиками з оздоровлення і зміцнення свого здоров'я.

- Здоров'язберігаючий: формування гігієнічних навичок і умінь (догляд за собою, одягом, місцем проживання, довкіллям).

- Емоційно-вольовий: створення умов для переживання позитивних емоцій від ЗСЖ.

- Екологічний: формування умінь і навичок адаптації до екологічних чинників (уміння гуманно вести себе на природі, берегти шкільне майно, утримувати його в чистоті і порядку).

- Фізкультурно-оздоровчий: володіння способами діяльності, спрямованими на підвищення рухової активності, попередження гіподинамії.

Важливого значення набувають дослідження учених, педагогів-практиків щодо розвитку зв'язного мовлення у дітей з ООП. Формування ключової компетентності – володіння державною мовою в усній та писемній формах – є підґрунтям для визначення корекційно-розвиткової роботи з метою формування національно-мовленнєвої особистості. Ця робота здійснюється за чотирма рівнями: лексичному, орфоепічному, рівні речення та текстовому. Зважаючи на це, навчальна діяльність спрямована на збагачення активного словника школяра, розвиток комунікативного мовлення.

Відтак, М. Кононова, Д. Єланська досліджують розвиток комунікативних умінь у дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру. Автори розглядають специфіку логопедичної роботи з такими дітьми, проводять аналіз методик розвитку мовленнєвої здатності, з-поміж яких застосування карток PECS. На основі систематизації наукових досліджень ними встановлено, що при аутистичних розладах порушено формування всіх форм довербального і вербального спілкування різного ступеню вираження уже в період раннього дитинства: у домовленнєвому періоді часто відсутні гуління і

¹¹ Михальський А.В., Жигульова Е.О., Михальська Ю.А. Здоров'язберігаючі технології при роботі з дітьми із особливими освітніми потребами : Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. С. 34-35.

лепет, або ж вони з'являються пізніше; лепет не звернений до дорослого, функція наслідування (звуків, слів, дій) слабо розвивається;... не виносять прямого зорового контакту «очі в очі» або він є нетривалим (відведення погляду, або «дивиться наскрізь»)...

¹²

Значні мовленнєві труднощі виникають у дітей молодшого шкільного віку: небажання вступати у спілкування з однолітками, наявність ехололії, слабо виражені навички монологічного й діалогічного мовлення. Т. Скрипник, С. Беляк доведено ефективність методу візуальної підтримки та запропоновано методичні рекомендації фахівцям й родині щодо його застосування. Це поєднання візуальної підтримки із словесною інструкцією з метою зниження стресогенності, алгоритмізація роботи: фотографія реального – малюнок – піктограми, задіяння різних аналізаторів через жести, слово, малюнки

¹³.

Констатуємо той факт, що серед членів команди супроводу провідна роль належить асистенту вчителя/вихователя, що забезпечує участь дитини в освітньому процесі. Окрім того, ним проводиться індивідуальна робота з учнем у ресурсній кімнаті та медіатеці.

Діяльність асистента вчителя розглядається за кількома напрямками: асистент вчителя – дитина, асистент вчителя – вчитель класу, асистент учителя – фахівці, батьки. Тобто робота асистента вчителя охоплює комплексну взаємодію усіх учасників освітнього процесу та супроводу дитини. Акцентуємо увагу на перебуванні його поруч зі школярем під час уроків, групі подовженого дня, у межах організації позаурочних заходів, доступних для дитини з ООП. При цьому вкрай важливе значення має його співпраця із родиною з метою виявлення інтересів дитини, її здібностей та нахилів. Урочна та позаурочна діяльність забезпечить повне входження дитини в учнівську спільноту.

Асистент учителя належить до категорії педагогічних працівників, тому володіє сучасними педагогічними технологіями навчання, виховання, дитини з ООП у тому числі. Зважаючи на це, в освітньому процесі він моделює окремі етапи та фрагменти уроку, добирає корекційно-розвиткові вправи як додаткові, створює систему наочних посібників (візуальних, словесно-візуальних), що у загальному дає можливість укласти власне портфоліо.

Різностороння діяльність асистента вчителя стала предметом дослідження Я. Баранець, Н. Дятленко, Т. Логвіної, С. Миронової,

¹² Кононова М. М., Єланська Д.В. Особливості формування комунікативних навичок у старших дошкільників з розладами аутистичного спектра: навчально-методичний посібник. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2020. С. 22.

¹³ Скрипник Т. В., Беляк С. В. Роль візуальної підтримки в комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей з аутизмом. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти : збірник наукових праць*. 2017. № 1. С. 70–75.

Н. Софій, Ю. Найди, О. Мартинчук та ін. Відтак, дослідниками¹⁴ зацентовано увагу на методах навчання: експліцитному, навчальних стратегій, спільного навчання, навчання у малих групах тощо. Експліцитне навчання – один із методів, якими вчителі можуть користуватися, щоб диференціювати навчання. Педагоги повинні застосовувати методи викладання, які забезпечують учням з особливими освітніми потребами доступність навчального матеріалу, що полегшує його запам'ятовування, можливість досягти відповідного успіху в рамках загальної навчальної програми. Метод експліцитного навчання сприятиме суттєвій підтримці учневі в освоєнні її змісту.

Навчання в малих групах забезпечує інтерактивний підхід у навчанні та розвитку школяра з ООП, формує комунікативні уміння, виховує почуття відповідальності командної діяльності. Окрім того, не залишаємо поза увагою індивідуальну роботу асистента з дитиною: бесіди, дидактичні ігри, робота з дитячою літературою, складання доступних монологічних та діалогічних висловлювань.

Низка наукових досліджень спрямована на формування у дітей з ООП пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери. Підкреслимо, що цілеспрямована робота в цьому напрямі розвиває у них інтелектуальні здібності. Основним напрямом розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку у процесі навчання є зростання ролі та питомої ваги словесно-логічного, смислового запам'ятовування і розвиток здатності свідомо регулювати процеси та види запам'ятовування¹⁵. Модель психолого-педагогічного супроводу емоційного і вольового розвитку в умовах реалізації інклюзивної практики подано Н. Компанець. Дослідницею зацентована увага на таких важливих питаннях: емоційне реагування, регуляція порушень, обробка сенсорної інформації, корекція проблемної поведінки; рекомендується програма тренінгу для батьків, книги для емоційного й вольового розвитку дітей.

Діагностика емоційної і вольової сфери, на думку авторки, може проводитися двома шляхами: визначення, на якій віковій фазі розвитку емоційної і вольової сфер знаходиться дитина; визначення стану розвитку параметрів емоційного і вольового розвитку (різні методики дослідження). При першому варіанті подальша корекційно-розвиткова робота планується згідно наявної фази емоційного розвитку, з огляду на актуальні потреби людини. У другому випадку можливо скласти

¹⁴ Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій, О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг. ред. М. Ф. Войцехівського. К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. С.78

¹⁵ Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі / навчально-методичний посібник /авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

парціальну програму розвитку різних параметрів, залежно від того, що саме потребує фахового супроводу¹⁶.

Асистент учителя, практичний психолог, батьки працюють над розвитком у дітей навичок розпізнавання та регулювання своїх емоцій (важливо вчити дітей виявляти та висловлювати свої почуття); забезпечують позитивне та безпечне навчальне та домашнє середовище; розвивають почуття безпеки та довіри у відносинах з оточуючими, позитивну самооцінку; добирають стратегію управління стресом та адаптацію до нових ситуацій; сприяють фізичній активності.

Фахівцями здійснюється акцент на формуванні у дітей комунікативних умінь, емпатії та співпраці; стимулюванні участі в групових та колективних формах роботи; допомозі у виявленні та розумінні їхніх емоцій через різні види консультування. Забезпечення командою супроводу системної діяльності з розвитку емоційної безпеки та емоційно-вольових навичок здатне покращити якість життя дітей із ООП й впливає на їх успіх у навчанні та соціальному житті.

Аналізуючи сучасні дослідження щодо інклюзивного навчання, слід вказати на важливість діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів, що вивчають особистість дитини, її когнітивні особливості й орієнтують на навчання у заклади освіти за визначеними програмами (адаптованими чи модифікованими).

За результатами комплексної оцінки фахівці формують висновок щодо фізичного, розумового, мовленнєвого розвитку дитини, її емоційно-вольової сфери, особливостей поведінки. Пріоритетним є визначення як проблемних питань, так і сильних сторін особистості, які ляжуть в основу її індивідуальної траєкторії розвитку. Достовірна й обґрунтована діагностика та компетентний підхід до формулювання висновку комплексної оцінки дитини закладають успішний крок у роботі команди психолого-педагогічного супроводу в класах з інклюзивним навчанням.

Інклюзивно-ресурсні центри стають тими інституціями, що надають корекційно-розвиткові послуги через різні види занять із дітьми з ООП як в індивідуальній, так і груповій формах. Фахівці формують рекомендації щодо формування ІПР; застосування корекційних методів та прийомів навчання; створення педагогічних, психологічних й соціальних умов для навчання, виховання та розвитку дитини залежно від її порушень, забезпечення доступності приміщень, універсальності дизайну, використання технічних засобів, особливості робочого місця для навчання тощо. Окрім зазначеного, фахівці (консультанти) Інклюзивно-ресурсного центру взаємодіють з працівниками закладів

¹⁶ Компанець Н.М. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями емоційно-вольової сфери: Науково-методичний посібник. Київ: Актуальна освіта, 2023. С. 61-62.

освіти, надають їм консультації, методичну допомогу, організовують інформаційно-просвітницькі заходи та ін.

Для успішної діяльності ІРЦ розроблено методичні рекомендації, що дають можливість сфокусувати увагу на роботі із дітьми з особливими освітніми потребами. Відтак, у методичних рекомендаціях для Інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі подано характеристику критеріїв визначення ступеня інтелектуальних труднощів¹⁷. Труднощі І ступеня прояву передбачають наявність поодиноких, незначних порушень функціонування когнітивної сфери, у сприйманні навколишнього середовища в тому числі. У процесі навчання відмічається несконцентрованість, учень не відразу переходить від одного виду вправ до інших, мають місце незначні труднощі в монологічному зв'язному мовленні. У такому випадку надається підтримка першого рівня, що може не передбачати супровід дитини асистентом учителя.

Труднощі ІІ ступеня прояву характеризуються наявністю значних особливостей функціонування когнітивної сфери. Сприймання простору, просторові відношення часто визначаються неправильно. Спостерігається нездатність до цілісності сприймання, зосередженості, увага нестійка, швидко розсіюється. Несформована аналітико-синтетична діяльність мислення. Потребує допомоги асистента учителя та другого рівня підтримки.

ІІІ ступінь прояву, а відповідно третій рівень підтримки, характеризуються вираженими труднощами у сприйманні навколишнього середовища. Дивлячись на предмети або їх зображення, дитина не помічає властивих їм істотних елементів, не зосереджується на поясненні вчителя, відволікається.

Труднощі ІV (тяжкого) ступеня прояву передбачають четвертий рівень підтримки й характеризуються наявністю значно виражених особливостей функціонування когнітивної сфери. В освітньому процесі наявні порушення мисленнєвих функцій, уваги, що призводить до нерозуміння завдань, що пропонуються. Дитина потребує більшого часу на їх виконання та додаткових інструкцій. Властиві пасивність, інертність, загальна загальмованість мисленнєвої діяльності.

Труднощі V (найтяжчого) ступеня прояву – п'ятий рівень підтримки із сильно вираженими проблемами адаптації та соціалізації, моторної слабкості. Дитина потребує регулярної допомоги, догляду. Необхідним

¹⁷ Методичні рекомендації для Інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / укладачі: Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О., Данілавічюте Е. А. та ін. 2021. 200 с.

для неї є опанування санітарно-гігієнічними навичками та уміннями самообслуговування.

У дослідженні організації інклюзивного навчання в закладах освіти вкрай важливе значення надається педагогам-практикам, які зосереджують увагу на диференціації та індивідуалізації освітнього процесу. Як приклад, ними рекомендуються ігри та вправи, що спрямовані на розвиток сенсомоторики, когнітивних процесів, емоційно-вольової сфери: «плескаємо у долоні», «пташка», «дзвенить дзвіночок», «сонячні кошенята» (Я. Титова); майстер-класи «Використання арт-технік у роботі з дітьми із особливими освітніми потребами» (О. Маврова); «Організація дидактичних ігор для дітей з ООП» (О. Паньків); зростання успішності у навчанні: роль ресурсної кімнати у підтримці учнівського розвитку (з досвіду В. Шевченко) та інші.

Таким чином, нами окреслено деякі теоретичні аспекти навчання, виховання та розвитку дітей з ООП. З'ясовано загальні тенденції розвитку вітчизняної інклюзивної освіти з урахуванням різних аспектів цієї проблеми.

2. Практико-орієнтований підхід у навчанні дітей в початкових класах з інклюзивним навчанням

Наше дослідження спрямоване на специфіку навчання і виховання учнів з порушенням інтелектуального розвитку (далі ПІР) у початкових класах з інклюзивним навчанням. Воно проводилось за такими напрямками:

- 1) з'ясування моделей співпраці асистента вчителя та вчителя;
- 2) застосування методичного інструментарію у практиці роботи;
- 3) визначення корекційно-розвиткових вправ та завдань.

У наукових джерелах зацентовано увагу на моделях співпраці вчителя та асистента вчителя. До прикладу, у Пораднику для вчителя рекомендуються такі:

Один викладає, інший допомагає. Ця форма спільного викладання передбачає, що основний учитель визначає навчальний зміст, методи навчання, навчальні види діяльності для усіх учнів, у тому числі й учнів з особливими освітніми потребами.

Паралельне викладання. Ця форма спільного викладання передбачає спільну відповідальність за процеси планування і викладання, яке проводиться обома вчителями паралельно з половиною класу – навчальний зміст залишається одним, хоча методи викладання можуть бути різними.

Диференційоване викладання. При цьому підході більшість учнів працює у складі великої групи, а окремі учні працюють у малих групах (для отримання індивідуальної підтримки).

Викладання в команді. У процесі командної роботи обидва вчителі спільно планують навчальний час, визначають навчальний зміст, організацію уроків, стратегії навчання та управління класом¹⁸.

У процесі дослідження нами деталізовано означені моделі через специфіку освітнього процесу в класі з інклюзивним навчанням. Особливу увагу звернено на урок як основну форму діяльності.

Однією із вимог до проведення уроку в інклюзивному класі є потреба у систематичних змінах діяльності, щоб уникнути виснаження та послаблення уваги учнів. Тому при його плануванні варто дотримуватися чіткого алгоритму, який передбачає чергування активної роботи з відпочинком й обов'язкове використання принципу наочності, візуалізації освітнього процесу. Під час побудови уроку варто:

- починати урок із аналітичних завдань (хвилинок, емоційного налаштування);

- використовувати аналітико-синтетичні, конструктивні, творчі завдання з поступовим їх ускладненням;

- чергувати завдання з такими, що мають корекційну спрямованість (зорова, мовленнєва гімнастика, використання завдань на розвиток дрібної моторики, сприйняття та мислення тощо);

- застосовувати діяльність, яка викликає у дітей позитивні емоції;

- об'єднувати учнів у групи для спільної роботи;

- спрямовувати роботу на формування демократичних та морально-етичних цінностей.

На уроці асистент учителя використовує методичні підказки, серед яких: повна (тримає руку дитини й пише з нею), часткова (починає виконувати завдання з дитиною), позиційна (пропонує взірець), вербальна (надає інструкцію виконання завдання), часткова вербалізація, пояснення (подає алгоритм виконання), узагальнення. Водночас необхідно врахувати рівень підтримки та можливості дитини з ООП та передбачити поступовий перехід від підказки до колективної чи самостійної індивідуальної роботи.

Діяльність асистента вчителя є різносторонньою, тому, на наш погляд, важливо створити портфолію, щоб ця робота була системною, цілеспрямованою, індивідуалізованою. Зважаючи на реалії сьогодення та у зв'язку із збільшенням у закладах освіти класів з інклюзивним навчанням, нами рекомендується створення педагогічного портфолію відповідно до вікових особливостей дитини та категорії порушень.

¹⁸ Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Вбачаємо у структурі його: тематичні блоки, дидактичні матеріали, корекційно-розвиткові вправи та компетентісно орієнтовані завдання, рекомендації батькам дитини з ООП.

Другий напрям – застосування методичного інструментарію у практиці роботи – передбачає упровадження методів, прийомів навчання дітей з ООП. Ми виходили з того, що застосування тільки спеціальних методів навчання не відповідатимуть повній мірі особливостям освітнього процесу в 1-4 класах. Нами сконцентрована увага на поєднанні традиційних, інноваційних та спеціальних методів навчання. Сьогодні відомі різні підходи до класифікації традиційних методів навчання. Закцентуємо увагу на тих, що є доречними та ефективними у роботі із дітьми з ППР.

Бесіда – метод навчання, що допомагає визначити рівень засвоєння теми за допомогою загальних питань. Під час бесіди асистент учителя націлює школяра на правильність ходу думки, надає додаткове пояснення. З-поміж різновидів бесіди виокремлюємо: евристичну, що спрямована на пізнання певного поняття за допомогою системи запитань; узагальнюючу, що скеровує розумову діяльність учня до формулювання висновків; пізнавальну, яка сприяє соціалізації дитини, її взаємодії з навколишнім середовищем.

Виокремлюємо ті види бесід, які проводяться в медіатеці та ресурсній кімнаті. Вони більш індивідуалізовані, тематично спрямовані, носять здебільшого інструктивний характер й сприяють формуванню особистісних якостей. Означені види бесід рекомендується візуалізувати із застосуванням комп'ютерних технологій та інших засобів навчання.

Розповідь. Метод навчання, що використовують для передачі інформації та забезпечення зв'язку між теоретичним матеріалом й практичною ситуацією. Використовується у тому випадку, коли учневі необхідно розкрити окремі деталі певного поняття чи явища, що спрямовані на цілісне їх розуміння. Це розповіді про вчинки людей, дітей, поведінки тварин у природі тощо.

Сьогодні є актуальними розповіді про захисників та захисниць рідного міста (села, краю). Звісно, що застосування означеного методу може викликати труднощі у сприйнятті дитиною інформації, тому розповідь повинна бути короткою, доказовою та інформаційною.

Пояснювально-ілюстративний метод. Застосовується вчителем у процесі пояснення нового матеріалу. Сутність його полягає в тому, що педагог, розкриваючи зміст теми, ілюструє її конкретними прикладами. Завдання асистента вчителя: залучити учня з ППР до сприймання цієї теми з усім класом (налаштувати на слухання, сконцентрувати увагу на презентацію чи таблицю).

Метод практичних вправ. Орієнтований на формування ключових та предметних компетентностей, передбачає розвиток практичних умінь, навичок мовленнєвої взаємодії. Вчитель класу застосовує різні види тренувальних вправ, відповідно асистенту вчителя необхідно з'ясувати, які із них учень з ПІР спроможний реалізувати. Як показує практика, дитина виконує аналітико-синтетичні вправи, проте творчі завдання викликають труднощі. У такому випадку асистенту вчителя слід підготувати картки-інструкції, слова-довідки тощо. Значна увага відводиться корекційно-розвитковим вправам.

Ігрові методи. Застосовуються на адаптаційно-ігровому та основному циклі навчання. Гра мотивує до виконання завдання, стимулює уяву, розвиває мислення, увагу, морально-етичні якості особистості. Серед ігор практикуються:

1) дидактичні. Спрямовані на формування предметних компетентностей, розвиток психічних процесів, когнітивних навичок. До прикладу, гра «Математична мозаїка». Асистент учителя розкладає картки із зображенням контурів геометричних фігур (круги, трикутники, квадрати). Завдання дитини – заповнити ці фігури кольоровими елементами, дотримуючись контурів;

2) рольові. Дозволяють школярам імітувати події, вчинки, виконуючи певні ролі, що сприяє розвитку соціальних навичок, емпатії, творчого мислення та комунікації. До прикладу, «Я актор». Школярі обирають героя оповідання, персонажа казки та розігрують їх вчинки. Різновидом такої гри може бути складання коміксів, що урізноманітнює ігрову діяльність;

3) ігри із застосуванням карток з малюнками або словами. Школяреві пропонують знайти картку з відповідним малюнком або словом, що відповідає певній ситуації або емоції. Наприклад, до ряду тематичних малюнків дібрати той, що відноситься до пропонованого ряду (фрукти: груші, сливи, яблука...);

4) розвивальні настільні ігри. Сприяють розвитку мислення, логіки та інтерактивній співпраці. До прикладу, пропонується карта руху лісовою стежкою до різних об'єктів: «Поляна квітів», «Хатина лісника», «Біла річка». Така гра має місце на окремих уроках («Я досліджую світ»);

5) ігри на розпізнавання та вираження емоцій. Вони спрямовані на розвиток емоційно-вольової сфери і застосовуються асистентом учителя в процесі індивідуальної роботи чи під час проведення класоводом ранкової зустрічі. Окрім того, у практиці їх роботи використовуються емотикони. Особливо це є актуальним для дітей з розладами аутистичного спектру. Асистент учителя пропонує школяреві картки із зображеннями облич, що відображають різні емоції

(радості, суму, гніву, страху тощо). Дитина розглядає їх, асистент учителя спрямовує її на формування позитивних емоцій.

До кожної із них педагогам необхідно сформулювати дидактичну задачу, правила гри, подати інструктаж та узагальнити результати.

У сучасній дидактичній системі за Концепцією Нової української школи розроблено значну кількість інноваційних методів навчання, як-от: легоконструювання, «мозаїка», «асоціативний куш», «фішбоун», «кубування», сторітелінг, рафт та ін. Окреслимо окремі із них, що, наш погляд, є доступними у навчанні та розвитку дитини з ППР.

Легоконструювання. Це один із найдоступніших методів навчання, позаяк лего-конструктор знайомий дітям з дошкільного віку. Як показує дослідження, цікавими для учнів з ППР є завдання на впорядкування лего-деталей за розміром, формою чи кольором, створення геометричних малюнків за допомогою різних кольорів.

У початкових класах асистент учителя рекомендує конструювання об'єктів, предметів за малюнком, фрагментом малюнку, описом. Причому така діяльність сприяє розвитку когнітивних умінь, формуванню комунікативного мовлення. Важливо, щоб працюючи з лего-деталлями, дитина з ППР коментувала свої дії. Лего-конструктори використовуються на всіх уроках (моделювання букви, цифри, кількості слів у реченні тощо) та в індивідуальній роботі з метою розвитку дрібної моторики, фантазії, уяви.

Кубування. Це метод, що скерований на формування в учня з ППР зорової пам'яті, математичної та комунікативної компетентностей, забезпечує індивідуалізацію в освітньому процесі, інтерес до виконання завдання. Його можна застосовувати на будь-яких уроках початкової школи. Важливо продумати взаємозв'язок завдань відповідно до кількості граней кубика. Учні пропонуються предмет і за допомогою кубика рекомендується виконати певні дії: описати, порівняти з іншим предметом за кольором, формою; встановити асоціації; дібрати прикметники, дієслова тощо.

Метод асоціації. Асоціювання – створення зв'язків між двома і більше явищами. Це можуть бути: вільні асоціації, пов'язані з предметними образами; предметні; колірні. Вчитель, асистент учителя називає будь-який колір і запитує в учнів, який предмет співставний до нього, або навпаки, педагог пропонує дітям подивитися на малюнок і розкрити асоціації, що у нього виникають. Часто практикується складання «асоціативного куша», що для дитини з ППР є досить складним. У такому випадку асистент учителя може застосувати картки, слова-підказки.

Дискусія. Як метод навчання, є ефективним способом стимулювання критичного мислення, розвитку аналітичних навичок та комунікативної

взаємодії між школярами. Однак важливо пам'ятати про вікові особливості дітей, структуру їх порушень та відповідність прийомів навчання рівню розвитку.

Алгоритм роботи вчителя та асистента вчителя при проведенні дискусії у групі:

- формулювання проблемного питання;
- визначення учнями позицій «за», «проти»;
- добірка аргументів для підтвердження думок;
- обґрунтування власної позиції за допомогою одного з виду методичної підказки асистентом учителя.

Вимоги до застосування означеного методу у класі з інклюзивним навчанням:

- вибір проблеми відповідно до дидактичної мети уроку, специфіки класу;
- доступність для обговорення із участю дитини з ППР;
- мотивація школярів до обміну думками та переконаннями;
- застосування візуалізації (при потребі);
- формулювання висновків;
- дотримання норм культури спілкування.

У процесі проведення дискусії асистенту вчителя необхідно забезпечити комунікативну підтримку дитині з ППР та спрямовувати на толерантну поведінку.

Як показує дослідження, такій категорії учнів складно включитися у дискусію у зв'язку з недостатнім словниковим запасом, несформованими граматичними уміннями. Тому на початковому етапі таку роботу слід практикувати у ресурсній кімнаті, у процесі перегляду відеороликів, казок тощо. Маємо на увазі, що ця діяльність має бути більш індивідуалізованою.

Методи емоційної підтримки. Вони забезпечують емоційне налаштування учня з ООП на підготовку до виконання навчальних завдань на уроці та у позаурочній діяльності. Наприклад, прийом «рух вгору» – школяр спільно з асистентом учителя визначає й описує успіхи у навчанні і розміщує їх в демонстраційне портфоліо. На засіданнях команди супроводу така інформація буде корисною для індивідуалізації навчання. Акцент на успіхах та педагогіка партнерства забезпечать позитивний результат.

Нами окреслено деякі інноваційні методи навчання, що застосовуються в освітньому процесі. Окрім того, у корекційній педагогіці розроблено низку спеціальних методів навчання, які використовує асистент учителя в своїй професійній діяльності: ТАН-Содерберг, Нумікон, Глена Домена, арт-технології, палички Кюізенера та ін. Арт-терапевтичні технології сьогодні є актуальними і викликають

інтерес у дітей з ООП, сприяють формуванню когнітивних, соціальних, поведінкових умінь. Асистент учителя, батьки мають обирати ті, які відповідають запиту, можливостям дитини.

Третій напрям – визначення корекційно-розвиткових вправ та завдань. У процесі проведення уроку й позаурочній діяльності (ресурсній кімнаті та медіатеці) вкрай важливо диференційовано підходити до добірки вправ. Мова йде про систему корекційно-розвиткових завдань як частини корекційно-розвиткової послуги. З-поміж вправ виокремлюємо такі: аналітичні; синтетичні з опорними словами; творчі на основі зразку, сюжетних малюнків, незакінчених чи деформованих речень; компетентнісні.

Приклад вправ.

Аналітико-синтетичні. Спрямовані на розвиток умінь основних мисленнєвих операцій, формують вміння розрізняти істотні ознаки предмета чи явища та поєднувати їх у єдине ціле. Приклади.

Склади пару. Використовуються парні картки із зображеннями однакових або пов'язаних між собою предметів (наприклад, ложка і тарілка, кішка й кошеня). Дитина має знайти й скласти пару з двох карток, що підходять одна до одної.

Знайди найкоротше та найдовше слово. На смужках паперу записано слова. Учень має розмежувати у дві колонки найдовші та найкоротші слова, урахувуючи буквенний їх склад: веселка, сонечко, дощ, гра, хмаринка, лис.

Одне слово. Школяр повинен назвати перераховані предмети одним узагальнюючим словом: верба, дуб, ялинка – це...; шафа, ліжко, стіл – ...; карась, щука, короп –...

Класифікація об'єктів. Добираються різні предмети або малюнки відповідно до теми заняття, що належать до різних категорій (фрукти, тварини, меблі тощо). Дитина повинна класифікувати предмети за категоріями, розклавши їх на групи.

Побудувати речення із запропонованих слів.

а) я, любити, країну, свою.

б) школі, у, навчаюся, я.

в) тварини, різні, у, Карпатах, живуть.

Мовленнєві вправи (вимова звуків, складів, слів, а згодом чистомовок, повільномовок). До прикладу, чистомовка.

Ди-ди-ди – йшли качата до води,

Иця-иця-иця – а назустріч їм лисиця.

Ити-ити-ити – та качат не треба вчити:

Юсь-юсь-юсь – вони з розбігу у воду – плюсь!

Творчі вправи (складання зв'язних висловлювань за опорними словами, сюжетними малюнками; побудова смс-повідомлень та інших

медіапродуктів). Вони сприяють розвитку діалогічного та монологічного мовлення. Слід зауважити, що формування діалогічних умінь слід починати із побудови двох-трьох реплік. При чому необхідно обирати такі теми, щоб учень з ПІР легко соціалізувався.

«Навчальна хмаринка». Метою є встановлення взаємозв'язку між поняттями та виділення істотних ознак. Учні пропонується ключове слово чи твердження, від якого відходять логічні зв'язки з іншим терміном. В основі вправи побудова ментальної карти – графічної діаграми, яка відображає структуру ідеї, допомагаючи візуалізувати та організувати інформацію. Робота з ментальними картами передбачає визначення ключової теми, ідеї, яка розміщується в центрі карти. Підтеми розташовують навколо головної ідеї і пов'язані з нею лініями або стрілками. Ментальні карти можуть бути створені на папері, дошці, фліпчарті.

Вправа «Пазл». Розвиває здатність складання тексту за серією малюнків, формує мислення, креативність. Школяреві пропонується 3-4 малюнки, які складають єдине тематичне ціле. Асистенту вчителя доцільно спочатку у формі діалогу з'ясувати, що чи хто зображений на них, назвати малюнки, розкласти їх у певному порядку, дібрати слова, словосполучення до кожного, скласти речення, а тільки після цього – зв'язний текст. До прикладу, серія малюнків з теми «Прогулянка містом».

Редагування тексту. Це одна із складних вправ, проте сприяє формуванню граматичних умінь, розвиває уважність. Школярі працюють над текстом з помилками, які вони повинні знайти та виправити. Наприклад, текст з граматичною помилкою: У лісі росте пишна та зелена ялинка. Вона прикрашає карпатського (карпатський) лісу (ліс). Під неї (нею) завжди тінь і прохолода.

Таким чином, нами описано методичні підходи роботи у класі з інклюзивним навчанням, особливості діяльності асистента вчителя із школярем з порушенням інтелектуального розвитку.

ВИСНОВКИ

За результатами власного дослідження, нами з'ясовано теоретичні аспекти організації інклюзивного навчання у закладі загальної середньої освіти; проаналізовано вітчизняну нормативно-законодавчу базу, що визначає підходи держави до реалізації права усіх на здобуття освіти. Така стратегія підкреслює вибір європейського вектору розвитку вітчизняної освіти.

Законами та Постановами України сформульовано базові поняття (інклюзивне навчання, індивідуальна програма розвитку, інклюзивне освітнє середовище, універсальний дизайн, розумне пристосування та

ін.), окреслено фундаментальні позиції щодо розвитку інклюзивної освіти, організацію безбар'єрного освітнього простору, забезпечення умов для навчання, виховання та розвитку дітей з ООП.

Проаналізовано наукові розвідки учених щодо психолого-педагогічних особливостей дітей з ООП, специфіки інклюзивного навчання, діяльності Команди супроводу та Інклюзивно-ресурсного центру. Значна увага звернена на моделях навчання, ролі асистента вчителя у цьому процесі та застосуванні методів, прийомів, засобів навчання.

Сформульовано авторське бачення щодо специфіки навчання і виховання учнів із порушенням інтелектуального розвитку у початковій школі з інклюзивним навчанням ЗЗСО. Виокремлено три напрями цього процесу: з'ясування моделей співпраці асистента вчителя та вчителя; застосування методичного інструментарію у практиці роботи; визначення корекційно-розвиткових вправ та завдань. Розкрито зміст кожного із них з наведенням прикладів. Охарактеризовано окремі традиційні, інноваційні та спеціальні методи навчання дітей з ООП, наведено приклади корекційно-розвиткових вправ та завдань: аналітико-синтетичні, мовленнєві, творчі.

АНОТАЦІЯ

Дослідження спрямоване на вивчення питання щодо розвитку інклюзії як провідного напрямку педагогічної освіти України. Автором проаналізовано нормативно-законодавчу базу, дослідження учених з проблеми та подано власний погляд на навчання, виховання та розвиток дітей з ООП у початковій школі закладу загальної середньої освіти. Увага зацентована на діяльності асистента вчителя як учасника команди психолого-педагогічного супроводу дитини в освітньому процесі. Описана його робота у системі: асистент вчителя – дитина, асистент вчителя – вчитель класу, асистент вчителя – фахівці, батьки. Розкрито специфіку навчання і виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку в початковій школі з інклюзивним навчанням ЗЗСО за напрямками: з'ясування моделей співпраці асистента вчителя та вчителя; застосування методичного інструментарію у практиці роботи; визначення корекційно-розвиткових вправ та завдань.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі

загальної середньої та дошкільної освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>

3. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organi-a957>

4. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушенням мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/929/92946/66d8500f5d232894940546.pdf>

5. Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86391/

6. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

7. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.

8. Горішна Н., Майчук О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. *Social Work and Education*, Vol. 8, № 4., 2021. С. 528-539.

9. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзія: покроково для педагогів: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ, 2023. 232 с.

10. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими освітніми потребами: навчання та супровід у період повоєнної відбудови: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ, 2023. 192 с.

11. Михальський А.В., Жигульова Е.О., Михальська Ю.А. Здоров'язберігаючі технології при роботі з дітьми із особливими освітніми потребами: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. 228 с.

12. Кононова М. М., Єланська Д.В. Особливості формування комунікативних навичок у старших дошкільників з розладами аутистичного спектра: навчально-методичний посібник. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2020. 80 с.

13. Скрипник Т. В., Беяк С. В. Роль візуальної підтримки в комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей з аутизмом. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти : збірник наукових праць*. 2017. № 1. С. 70–75.

14. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій., О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг. ред. М. Ф. Войцехівського. К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 172 с.

15. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі / навчально-методичний посібник /авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

16. Компанець Н.М. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями емоційно-вольової сфери: Науково-методичний посібник. Київ: Актуальна освіта, 2023.120 с.

17. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / укладачі: Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О., Данілавичюте Е. А. та ін. 2021. 200 с.

18. Нова українська школа: poradnik dla vchytel'ia / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Information about the author:

Stebliuk Svitlana Vasylivna,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of physical therapy,
rehabilitation, of special and inclusive education
State University "Uzhhorod National University"

46, Pidhirna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine